

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

20.02.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

22.04.2019

Dr. Öğr. Hadra Kübra ERKINAY TAMTAMIŞ

Mardin Artuklu Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
hadraerkinay@hotmail.com

BASKIN VE ARACI DİL KAVRAMLARI BAĞLAMINDA TÜRKÇENİN MARDİN ARAPÇASINA ETKİSİ¹

ÖZET

Toplumsallaşma sürecinin parçası olan dil, bireyin çevresiyle kurduğu iletişimin temelini oluşturur. Doğup büyüyen ve neticede ölen dil, varlığını sürdürme gayesiyle baskın hale gelmeye çalışır ve ilişki içinde olduğu dilleri zamanla etkisi altına alır.

Coğrafi, tarihî, ekonomik, dinî vb. faktörlerin etkisiyle çok kültürlü ve dilli bir yapıya sahip Mardin’de farklı diller değişimli olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte dillerin bir arada yaşamasının kaçınılmaz sonucu olan dil etkileşimiyle aynı sözcükler farklı dillerde, bazı ses ve anlam değişiklikleriyle, yer edinmektedir.

Çok dilli yapıya sahip Mardin’de eğitim dilinin Türkçe olması, son zamanlarda artış gösteren göç, kitle iletişim araçlarının yaygınlığı ve sık kullanımı Türkçenin baskın/hâkim dil olması sonucunu doğurmuştur. Türkçe, bölgedeki Arapçanın parçalarüstü sesbirimini, söz varlığını, sözdizimini etkilemiştir. Bu çalışmada Türkçenin Mardin Arapçası üzerindeki etkisi bazı sözcükler üzerinden incelenerek iki görev üstlendiği sonucu ortaya çıkmıştır: Mardin Arapçasında Türkçe sözcüklerin varlığı (baskın dil olarak Türkçe) ve Mardin Arapçasında öteki dillerden Türkçeleşmiş sözcüklerin varlığı (aracı dil olarak Türkçe).

Anahtar Kelimeler: dil etkileşimi, Mardin Arapçası, dil ilişkisi, baskın dil, aracı dil.

THE EFFECT OF TURKISH ON MARDİN ARABIC SUCH AS DOMINANT AND MEDIATOR CONCEPTS OF LANGUAGE

ABSTRACT

The language as part of the process of socialization is the base of the individual’s communication with his environment. Born, developing, dying language in order to maintain its existence begins to be protected and even turns to be dominant took other languages under its effect by the time.

Because of the geographical, historical, economic, religious reasons Mardin’s that speciality the same person uses different languages interchangeably. As a result of such language interaction same words can exist in different languages, with some phonetic, semantic changes.

Recent internal migration, having education in Turkish language and prevalence of mass media made Turkish the dominant language in Mardin. Arabic dialect of region is affected by Turkish in suprasegmental phonemes, vocabulary, and syntax. In this study effects of Turkish on Mardin Arabic dialect will be examined over some of the borrowed words. In this effect Turkish plays two main roles: The existence of original Turkish words in dialect of Mardin Arabic and the existence of Turkified words from third language. The first role renders Turkish as dominant, second role renders Turkish as a mediator language.

Keywords: interaction of language, Arabic Dialect of Mardin, language contact, dominant language, mediating language.

¹ Bu çalışma, 17-19 Mayıs 2013 tarihinde Mardin Artuklu Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsünün Heidelberg ve Bergen Üniversitelerinin iş birliğiyle düzenlemiş olduğu “I. Uluslararası Türkiye’de Konuşulan Arapça Lehçeler ve Sözlü Edebiyatları Sempozyumu”nda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir.

1. Lehçe ve Ağız

Diller coğrafi, tarihî, siyasi, sosyal, kültürel, dinî vb. birçok faktörün etkisiyle zamanla değişime uğrar. Dili kullanan toplumların değişme sürecinden dil de doğal olarak etkilenmektedir. “Değişme, dilin özünde var olan bir nitelik” (Aksan, 2009: 141). Bu değişim dilin kendi içerisinde farklılıklar göstermesi sonucunu doğurabilmektedir. Bu farklılıklar kimi zaman oldukça fazla, hatta birbirine benzemeyecek kadar belirgindir. Bu farklılıklar ile dilin alt sistemi olan lehçeler oluşmaktadır. “Lehçe (diyalekt) bir dilin tarihî, siyasi, sosyal ve kültürel nedenlerle değişik bölgelerde, zamanla ses yapısı, şekil yapısı ve kelime hazinesi bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan kollarından her biridir” (Korkmaz, 2010: 152). “Lehçelerde belirli bir topluluğun, yaşam gerçeğinin bir yüzünü, dilin gözümüzden kaçan bir özelliğini, biçimini ya da en azından bir ayırtısını (nüansını) görürüz” (Kayra, 2004: 299). Lehçeler zamanla birbirinden uzaklaşıp ayrı dillere dönüşebilir. “Türkçenin Çuvaş ve Yakut lehçelerinin yakın zamana kadar kimi dilcilerce Türkçeye ilişkili ya da bu dilin lehçeleri içinde görülmemiş olması bu nedenledir” (Aksan, 2009: 141). Örneğin şu an Türkçenin iki ayrı lehçesi olan Türkiye Türkçesi ve Kırgız Türkçesi birbirinden uzak coğrafyalarda ayrı bayrağa, toprağa sahip iki ayrı devletin resmî dilleri konumundadır. Siyasi bütünlükler ve ayrılıklar da lehçeleri, dil konumuna getirebilir. Aynı zamanda emperyalist politikalar, dillerin birbirleriyle olan etkileşimi, coğrafi uzaklık, komşu dillerin etkisi, siyasi, dinî, toplumsal nedenler lehçelerin ayrı dil durumuna gelmelerinde etkindir.

Bir dilin lehçeleri farklı bölge ve ülkelerde görülebileceği gibi aynı ülkede birden fazla lehçe de söz konusu olabilir. Bugün Türk dili, Anadolu’da tek bir lehçe -Türkiye Türkçesi- “Asya’nın ve Avrupa’nın daha birçok ülkelerinde, değişik lehçeler halinde yaşamaktadır. Rusya ve İran’daki Azeri lehçesi, Türkmen lehçesi, Kazak, Kırgız lehçesi, bunlara örnek gösterilebilir. Başka diller için durum böyle değildir. Örneğin Suriye’den başlayarak güneye, Mısır’a oradan Kuzey Akdeniz’in batısına ve Afrika içlerine, Arap yarımadasına uzanan Arapça, değişik lehçeler halindedir” (Aksan, 2009: 141-142).

Yerel ayrımlar ise o lehçenin ağızlarıdır. Ağız, “Bir dilin veya bir lehçenin yazı diline oranla ve çoğunlukla ses, bazen de şekil, anlam ve söz varlığı bakımından birbirinden az çok ayrılan konuşma biçimleri” (Korkmaz, 2010: 12) olarak tanımlanır. “Ağız aynı lehçe içinde, daha küçük yerleşim bölgelerine özgü olan ve daha küçük ayrımlara dayanan konuşma biçimidir” (Aksan, 2009: 142). Örneğin Türkiye Türkçesi lehçesinin Ankara, Van, Muğla ağızları gibi.

Lehçelerde ses, biçim, anlam ve söz varlığındaki farklılıklar ağızlar göre daha belirgindir. Coğrafi, siyasi, sosyokültürel etkenlerden ötürü dilin alt sistemi olan lehçeler meydana gelir. Günlük iletişim dilinin dar bölgelerdeki dil özellikleri ile birleşmesi sonucunda ağızlar meydana gelir. “Pratik konuşma kaygısından doğan standart dilden sapmalar, bir yöreye ait konuşma şekilleri ile yüzyıllarca yoğrularak nihayet bir ağız oluşturabilmektedir” (Arpa, 2012: 344).

1.1. Arapçanın Lehçesi ve Türkçenin Ağızı: Mardin

Mardin, ağız ve lehçe bakımından kendi bünyesindeki dillerin gösterdiği özelliklere göre farklı şekillerde tasnif edilmektedir. Mardin; Türk diline göre Ağrı, Artvin merkez ile Şavşat, Ardanuç ve Yusufeli, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Hakkâri, Kars, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa (Birecik ve Halfeti hariç), Van ağızları ile birlikte Doğu grubu ağızlarına dâhil edilirken (Karahan, 1996: 1) Arap diline göre Musul lehçesine yakın bir lehçe veya el-Cezire ve Irak lehçeleri (Abdülhadioğlu, 2012: 791) ya da Suriye lehçesine yakınlığı (Timurtaş ve Çıkar, 2012: 413) ile Arapçanın “Qıltu” lehçesi olarak tasnif edilmektedir. Jastrow (2006: 154-155) Türkiye’de konuşulan Arap lehçelerini üç ana gruba ayırmıştır. Bu gruplardan Mardin, *Mezopotamya Arapçası* (*qaltu lehçesi*) başlıklı bölümde yer almaktadır. Bu başlığın *Mardin grubu*, *Mardin şehri*, *Mardin köyleri*, *Mardin ovaları lehçeleri*... gibi alt başlıkları vardır. Jastrow’a göre (2006: 157) Mardin, Siirt ve Diyarbakır gibi ilgi çekici lehçeler, Irak Arapçasının uzantısı biçiminde daha özel bir adla *qaltu lehçeleri* olarak adlandırılır. Mardin Arapçası, Türkiye’deki *qaltu lehçeleri* içinde en klasik olanıdır (Jastrow, 2006: 159). O halde Mardin Türkçesi, Anadolu Ağızlarının Doğu grubu ile benzer, Kuzey ve Batı grubu ile farklı özellikler göstermesi sonucu ağız; Mardin Arapçası ise Irak, Suriye veya el-Cezire lehçesi ile birlikte Arapçanın diğer lehçeleri ile belirgin farklar arz ettiğinden lehçe olarak kabul edilmiştir.

Mardin'e İslamiyet öncesi yerleşen Arap kabilelerinden "Bekir Kabileleri ile Tağlib kabilelerinin yerleştiği bölgelerde konuştukları lehçe ve aralarındaki uyumluluk dikkatten kaçmamaktadır. Bu iki büyük kabile, Musul'dan Ba'shika'ya, Azah'a, Tur Abidin'e ve Mardin'e kadarki bölgelere yerleşmişlerdir. Lehçeleri, bazı kelimelerdeki basit farklar hariç aynıdır" (Timurtaş ve Çıkar, 2012: 396). Söz konusu kabilelerin lehçeleri gittikleri coğrafyada zamanla öteki dillerin etkisiyle değişime uğramıştır. Standart/Klasik Arapçadan coğrafi olarak uzak olsa da fasih Arapçaya benzeyen ve Arapların bile kullanmadığı ve ancak sözlüklerde bulunabilecek eski sözcükler barındırması bakımından arkaik özellikler taşıyan (Abdülhadioglu, 2019: 6) Mardin Arapçası, yazılı olarak kullanılmaması ve birden fazla dille temas halinde bulunmasının neticesi olarak farklı bir yönde gelişme göstermiştir.

Mardin Arapçasını lehçe olarak addettiren fonetik, morfolojik ve sözdizimsel özellikler göz önünde bulundurulmalıdır.² Standart Arapçada görülen dilin alanlarına ait bu değişikliklerin etkisiyle Mardin Arapçası ve bu lehçeye has bir söz varlığı oluşmuştur. Bu söz varlığında bölgedeki dillerden doğrudan veyahut yine bölgedeki dillerin aracı olmasıyla dolaylı olarak başka dillerden ödünçlenen sözcükler de mevcuttur. Mardin'de yüzyıllardır bir arada yaşayan Arapça ve Türkçenin etkileşim içerisinde oldukları ve her iki dilin birbirlerini etkiledikleri görülmektedir. Latin harflerine geçiş, eğitim-öğretimin yaygınlığı, eğitim dilinin Türkçe olması ve Arapçanın yazılı olarak kullanılmaması gibi nedenlerden ötürü Türkçenin Mardin'de baskın dil konumunda olduğu söylenebilir. Mardin Arapçasındaki değişim ve etkileşim olgusu hem dilin kendi sistematğine hem de sosyolojik unsurlara dayanmaktadır.

2. Dil Etkileşimi

Bir arada yaşayan toplumların birbirleriyle iletişim kurma gereksinimi farklı dillerin birbirleriyle etkileşimi sonucunu doğurur. Bu etkileşim sonucu diller arasında alıntı-verinti sözcüklerin varlığı görülür. Sözcükler seyyah gibidir, sınır tanımayıp uzak yakın fark etmeksizin başka bir milletin diline girebilir (Alp, 2007: 179-180). Diller arası etkileşim, en küçük toplumsal birim olan ailede başlamakla birlikte milletlerde ve devletlerde de görülür. Dillerin gelişme sürecinde türetme, birleştirme, kalıplaşma ile birlikte başka dillerden kopyalama da söz konusudur. "Dil ilişkileri bakımından büyük önem taşıyan ödünçlemeler/kopyalar akraba veya farklı dil ailelerinden gelen iki dil arasındaki ilişki seviyesinin belirlenmesinde büyük rol oynar" (Nalbant, 2009: 1608). "Farklı coğrafyalarda yaşayan ve farklı bilgilendirme yollarından geçmiş kişi ya da topluluklarından yeni şeyler öğrenir ve öğrendiklerinin adını da kendi diline taşır" (Karaağaç, 2004: 1). İki dilli coğrafyalarda bir dilden alıntılanan sözcükler öteki dilin sistematğine uydurularak kopyalanırken birden fazla dilin hâkim olduğu çok dilli coğrafyalarda bu görevi aracı diller üstlenebilir.

Dil etkileşimi, dillerin hatta dili konuşan kişilerin birbiriyle ilişki kurması sonucu ortaya çıkar. Dil ilişkilerinin temelini bireylerin dilsel davranışları belirler. Dil ilişkilerinde diller arasında karşılıklı bir alışveriş süreci başlar. Siyasi, askeri, ekonomik bakımdan daha güçlü olanların dili etkileyen, verici dil konumuna gelir. Yönetenlerin, üretenlerin, merkezin, şehrin, üst kültürün dili genellikle verici dildir (Çelebi, 2010: 5). "Diller arası ilişkide alıntının yönü, genellikle, üst kültürden alt kültüre, yönetenden yönetilene, merkezden taşraya, üretenen tüketene doğrudur" (Karaağaç, 2002: 103). Birden fazla dilin konuşulduğu bölgelerde bir dil öteki dil(ler)e sözcük ödünçleyerek ya baskın/hâkim (dominant) dil ya da başka dillerden geçen sözcüklerin taşıyıcısı görevinde aracı (vasıta) dil konumunda olur.

Dil etkileşimi, dilin yapısıyla alakalı olabileceği gibi dil dışı nedenlerden de kaynaklanabilir. "Yapıyla ilgili dilsel etkenlerden kaynaklanan girişim iki dilin ses, dilbilgisi ve sözlük sistemlerinin karşılaştırılmasıyla açıklanabilir. Bireylerin ikinci dilden dilbilgisel öğeleri (sesleri, biçimleri ve sözleri) kendi ana dillerine alabilecekleri göz önünde tutulursa dilsel girişimin ortaya çıkabileceği açıktır. Bu yolla bir dilden diğerine sesbirimler, dilbilgisel kurallar ya da sözcüklerin aktarılması doğaldır. Araştırmalar aynı toplumda yan yana konuşulan dillerin uzun süre birbirlerini etkilemeden kalabilmelerinin mümkün olmadığını göstermiştir" (König, 1985: 39). Dil etkileşiminde sadece sözcük

² Bkz. Timurtaş, A. ve Çıkar, Mehmet Ş. (2012), "Mardin-Ömerli'de Kullanılan Arap Lehçesi Üzerine Dilsel Bir Tahlil", *Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Kent İşıkları, İstanbul, s.393-414.

alışverişi ile sınırlı olmayıp sesbirimler, dilbilgisel kurallar ve sözdizimsel özellikler de aktarılmaktadır.

2.1. Türkçe ile Arapça Arasındaki Etkileşim

Türkçe ile Arapçanın etkileşimi Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle başlar. "Türkçe ile Arapça arasındaki ilk dil ilişkileri Arapça dinî terimlerin alınmasıyla başlar. Türkçenin Arapça ile ikinci dil ilişkileri sahası kültürel sahadır" (Akar, 2011: 12). Başlangıçta Arapça ile din faktörünün etkisiyle münasebet içerisine giren Türkçe, zamanla daha geniş kavram alanlarında da kopyalama yöntemiyle alıntılar yapmıştır. "Genellikle çöl iklimine sahip bir coğrafyada varlık gösteren Arapça, hem aynı coğrafyanın sahip olduğu yer altı zenginlikleri hem de takriben iki milyar insanın hayatına yön veren bir dinin dili olması hasebiyle, küreselleşen dünyanın stratejik önemini haiz dillerinden biri olmaya layıktır" (Kuş ve Akdağ, 2012: 1568). Arapça, Türkler için sadece bir komşu dili olmakla kalmayıp Türklerin yeni dinlerinin ve edebî geleneğin temsilcisi ve yöneten-yönetilenin dili konumundaydı. Türkçe-Arapça ilişkileri; din, sanat, bilim ve kültür gibi etkili temellere dayanmakla birlikte bu iki dil arasında söz alışverişinin ötesinde işler olmuştur. Türkler Arapça köklerden sözcük türetirken Araplar; sokağı, çarşı pazarı, esnafılığı, sosyal ve askerî kurumlarıyla sosyal hayatı Türkçeden aldıkları sözcüklere bırakmışlardır (Karaağaç, 2004: 10). Dinin dili olmasının yanında dünya nüfusunun azımsanmayacak bir oranın konuştuğu dilin Arapça olması ve Arapçanın Türkçe ile yakın temaslarda bulunmasının neticesi olarak bu iki dil arasında geniş sahalarda etkileşim gerçekleşmiştir. "Arapça, Osmanlı Devletinin üç kıtayı birleştiren devasa sınırları içerisinde asırlarca varlığını muhafaza edebilmiştir. Yaklaşık yedi yüzyıl boyunca hâkimiyetini devam ettiren Osmanlı Devletinin birçok ırkı ve dolayısıyla da dili birbiriyle buluşturan karma yapısı, devleti oluşturan bu etnik gruplar arasında dinî, ilmî, siyasi, içtimai, edebî ve kültürel çeşitli etkileşimlerin oluşmasına zemin hazırlamış ve Arapça ile Türkçe de sözü edilen bu alışverişten paylarına düşeni almıştır" (Kuş ve Akdağ, 2012: 1568). Osmanlı Devleti öncesi Anadolu Selçuklu Devleti döneminde din diliyle beraber bilim dilinin de Arapça olması Arapçanın Türkçe ile birlikte yaşadığı ortak coğrafya ve zamana tekabül etmektedir.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte Arapça söz varlığından etkilenmeye başlayan Türkçenin sözcük ödünçlemesi, özellikle Osmanlı Devleti döneminde Arapça, Farsça ve Türkçenin mürekkebi olmakla birlikte kendine has özellikler taşıyan Osmanlı Türkçesi ile zirvede olmuştur. Yine özellikle bu dönemden günümüze Osmanlı Devletinin hüküm sürdüğü coğrafyalarda (Mısır, Tunus, Cezayir, Fas, Suriye, Irak) Türkçenin Arapça üzerinde etkileri söz konusu olmuştur.³ Hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti döneminde resmî yani devlet dilinin Türkçe olması hasebiyle Türkiye'de konuşulan ve kullanılan Arap lehçeleri üzerinde dominant dilin Türkçe olduğu söylenebilir. Bununla birlikte çekinik (resesif) dilin de baskın (dominant) dile etkisi şüphesizdir. Etkileşim her iki dil arasında karşılıklı gerçekleşmektedir. Dillerin durum ve konumlarına göre bu etkileşimin yönü ve miktarı değişkenlik gösterebilir. Değişen dünya ile birlikte canlı bir varlık olan dil de zamanla baskın dil vd. etkenlerden ötürü ölebilir (Erkinay, 2012: 282-283). Bir dilin öteki dile etkisi söz varlığıyla birlikte dilbilgisel yapıyı, çekim özelliklerini değiştirecek boyutta ise alıcı dilin geleceğiyle ilgili durum, tehlikeli bir boyuttadır (Yüceol Özezen, 2016: 196). Bu konu *tehlike altındaki diller* başlığıyla listelenen güncel konulardandır. Dillerin, kültür taşıyıcısı olduğu göz önünde bulundurulduğunda dil ölümlerinin dünya kültür mirası açısından ciddi kayıp olduğu söylenebilir. Bu alanda yapılmış veya yapılacak çalışmaların varlığı dil/lehçe ölümünün önüne geçilmesine kısmen de olsa katkı sağlayacaktır (Acat, 2018: 29).

2.1.1. Türkçe ile Mardin Arapçası Arasındaki Etkileşim

Temas sonucu ortaya çıkan yapısal benzerlikleri paylaşan en az üç dilin konuşulduğu coğrafi bölgelere dilbilim bölgesi denmektedir (Eker, 2006: 92). Türkiye'de sosyal ve etnik yapının da etkisiyle birden fazla dilbilim bölgesinden bahsetmek mümkündür. Arapçanın ve Türkçenin konuşulduğu ve sık kullanıldığı muhtelif coğrafyalarda iki dil arasında dil etkileşimi olduğu görülmektedir. Mısır, Tunus, Cezayir, Fas gibi hâkim dilin Arapça olduğu ülkeler ile birlikte Türkiye'nin bazı bölgelerinde konuşulan Arap lehçelerine de Türkçenin etkisi söz konusudur.

³ Bkz. Aytaç, B. (1994), *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul ve Kaymaz, Z. (2011), "Türkçenin Arapçaya Etkileri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 6/1 Winter*: 69-73.

“Türkçeden Arap lehçe ve ağızlarına çeşitli kavram alanlarına ait pek çok sözcük geçmiştir. Türkçe ile Arapça arasında karşılıklı leksik ödünçlemeler söz konusudur” (Akar, 2011: 9). Mardin’de bir arada yaşayan, etkileşim içinde olan dillerden ikisi Türkçe ile Mardin Arapçasıdır.

“Dilin etkileşimi için gerekli olan temel değerler kız alışverişi, ortak kullanım alanı, sosyal birliktelik, kelime ödünçlemeleri” (Yavuz, 2009: 2365) Mardin’de birlikte yaşayan Türkler ile Araplar arasında görülmektedir. Bu da iki dil arasındaki etkileşimi hızlandırmıştır. Bu yakın münasebet dil etkileşimini salt sözcük ödünçlemesinden ibaret kılmamıştır. “Bunun yanı sıra Türkçe, Arapça söz varlığına çeşitli ekler (affixes) de kazandırmıştır” (Kuş ve Akdağ, 2012: 1568). Mardin Arapçasında ünlü, ünsüz parçalı ses birimlerindeki değişikliklerin yanı sıra vurgu, tonlama, uzunluk gibi parçalarüstü ses birimlerin de Türkçeden etkilendiği görülmektedir.

İşlekliliğini koruyan diller, tarih boyunca alıntı ve verinti sözcüklerle canlılıklarını korumuştur. Dillerin başka dillerden alıntılardıkları sözcükler ve söz varlıkları çeşitli değişikliklere uğramıştır. Diller, bu sözcükleri doğrudan dilin kendi kaynağından alabileceği gibi aracı dillerle de ödünçleyebilmektedir. Mardin Arapçası, Türkçeden doğrudan sözcük alıntılama ile birlikte münasebet içinde olduğu Türkçeyi aracı dil olarak da kullanabilmektedir. Bir başka deyişle Mardin Arapçasında öteki dillerden Türkçeye geçip Türkçeleşmiş sözcüklerin varlığı da söz konusudur. Bu sözcükler Türkçeleşirken Türkçenin kendi ses özelliklerine uydurulmaya çalışılmış, Türkçeden de Mardin Arapçasına alınırken bu kez Arapçanın ses özelliklerine göre değişiklik göstermiştir. Bu nedenle ödünçlemeler sırasında sözcük, değişikliklere uğrayabilmektedir. Lehçeler ve(ya) diller arası farklılıkları oluşturan “ses değişikliklerine ilişkin, biçim bilimsel ve anlam bilimsel bulgular” (Kayra, 2004: 301) Türkçe ile Mardin Arapçasında da görülmektedir. Nasıl ki Türkçe köken ve yapı bakımından farklı diller olan Arapça, Fransızca, Farsça gibi dillerden sözcük alıntıladığı zaman kendine has refleksler göstererek aldığı sözcükleri kendi bünyesine uydurmak için birtakım ses değişiklikleri gösterip ödünçlediği sözcükleri kendi fonetik özellikleri içerisinde yoğurarak öz malları durumuna getiriyorsa (Gülensoy, 1975: 127-128; Baskın ve Abdullah, 2016: 557-558) Mardin Arapçasına da Türkçeden gelen sözcükler çoğunlukla ses kimi zaman da anlam değişikliklerine uğrayarak son biçimini almıştır.

Çalışmada baskın ve aracı dil kavramları bağlamında Türkçenin Mardin Arapçasına etkisi bazı sözcükler ve bu sözcüklerin geçirdiği değişiklikler üzerinden verilecektir⁴.

2.1.1.1. Baskın Dil Bağlamında Türkçenin Mardin Arapçasına Etkisi

“Toplumun genel geçer dil olarak kabul ettiği dil dominant dil (baskın) ve çoğunluk dili (majority) olarak kabul edilirken, daha az bir kesim (minority) tarafından öğrenilen dil de çekinik (recessive) bir durumdadır” (Cengiz, 2006: 89). Mardin’de Türkçenin resmî dil olması baskın dil durumuna geçmesinde etkin rol oynamıştır. Mardin merkezde ana dili Arapça olanlar; eğitim seviyesinin yükselmesi, okuryazarlık ve göç oranının artması, kitle iletişim araçlarının yaygınlığı gibi faktörlerin etkisiyle -özellikle eğitim ve öğretim hayatına dâhil olanlar- Türkçeyi en az Arapça kadar bilmektedir. Hatta son zamanlarda anne ve babası Arap asıllı olduğu halde Arapçayı anlayan fakat konuşamayan veyahut hiç anlamayan bir nesilden söz edilebilir (Erkinay, 2012: 281).

Mardin Arapçası dilin dört temel becerisiyle kullanılmamaktadır. Mardin Arapçasını kullananlarda konuşma ve dinleme becerisi aktifken; dilin üst temel becerileri olan okuma ve yazma becerileri pasiftir. Bu becerilerin edinilmemesi dilin sadece şifahi yönde gelişimi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla Türkçe, bölgede sözlü olarak gelişen Arapçayı etkileme sahasına sahip olmuştur. Türkçe bu etkileme sahasında kimi zaman baskın kimi zaman da aracı dil görevindedir. Bölgede, fasih Arapçada ve sözlüklerde yer alan kimi Arapça sözcükler yerine Türkçeden bazı ses, biçim ve anlam değişikliklerine uğrayarak alıntılanmış sözcükler kullanılmaktadır.

⁴ Baskın ve(ya) aracı dil kavramları bağlamında Türkçenin Mardin Arapçasına etkisi çalışmadaki sözcüklerden çok daha fazlasını içermektedir. Mardin’de yapılması elzem olan ağızbilimi çalışmaları bu söz varlığını ortaya koyacaktır. Neticede ağızbilimi; halkbilimi ve dilbiliminden gitgide ayrılan bir bilim alanı olup ortaya koyacağı veriler de farklı olacaktır. Bu konu hakkında bkz. Boz, E. (2011), “Ağızbilimi Terimleri Sözlüğü Üzerine”, *Diyalektolog*, Yaz, Sayı 2, s. 1-6.

Dil temas bölgelerinde, genellikle bir dil baskın konumdur. Anadolu'da Türkçe; Arapçanın ve diğer dillerin karşısında baskın dil konumunda olduğu gibi Kafkaslarda, Doğu Türkistan'da, Tacikistan'da sırasıyla Ostçe, Sarikoli ve Tacik ağızları gibi İrani diller karşısında da baskın dil konumundadır (Çakmak, 2017: 90). Baskın dil bağlamında Türkçenin Mardin Arapçası üzerindeki etkisi aşağıda bazı sözcükler ile gösterilmiştir. Sözcüklerin Mardin Arapçasındaki telaffuzu koyu harfle madde başı yapılmış⁵ Mardin Arapçasındaki sözcüğün Türkçe karşılığı ve Arapça sözlüklerdeki biçimi verilmiş, sonrasında sözcüğün geçirdiği ses, biçim, anlam değişiklikleriyle ilgili açıklamalar yapılmıştır. Mardin Arapçasındaki bu sözcüklerin kullanımı Arapça sözlüklerde yer alan biçimlerinden uzaktır ve sözlüklerdeki bu sözcükbirimler yerine Türkçeden ödünçlenip⁶ ses, biçim veya anlam değişikliğine uğrayan sözcükler⁷ kullanılmaktadır:

bıkça⁸: “bohça” صُرَّة (AS⁹) “İçine çamaşır, elbise vb. koyup sarılan dört köşe kumaş” (TS, 2011: 373) anlamındaki sözcüğün kökeni Eski Türkçeye kadar uzanmaktadır (boğ>boğ+ça, boğ torba, bohça, +çA küçültme eki bkz. NŞ.). “Büyük çıkın, bohça” anlamında *bohça* biçimiyle de görülmektedir (YTS, 1983: 36; TRS I, 2009: 634). Sözcük Türkçeden Arapça, Farsça, Kürtçe, Moğolca gibi dillere geçmiştir (Eren, 1999: 56). Mardin Arapçasında sözcüğün Türkçedeki anlamı ile birlikte *özellikle nişan, düğün gibi merasimlerde gelin ve damadın eşyalarının konulduğu kumaş* anlamıyla bilinmektedir. Sözcüğün çoğulu *fi'âl* vezniyle yapılmış olup *bıkâç*'tir. Sözcüğün *bohça>bohça>bıkça* gelişimi göz önünde bulundurulduğunda sözcükte süreksizleşme ile sızıcı ünsüzden patlayıcı ünsüze geçiş (h>ğ) ve ünlü düzleşmesi (o>ı) ses olaylarının gerçekleştiği görülmektedir. Bu sözcükteki değişim sesle ilgili olmakla birlikte yeni bir yan anlamın türetilmesiyle anlam genişlemesi söz konusudur. Sözcüğün Mardin Arapçasındaki anlamı Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğünde yer almaktadır. (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c6b1b90442f40.97354776 18.02.2019 tarihinde erişildi.).

Sözcük, diğer Arap lehçelerinde de yer almaktadır: “bekac- bukâc- bokâc ‘bohçalar’ < bukca- bekce ‘bohça’ Mısır- Sudan- Cezayir- Suriye” (Kaymaz, 2007: 405).

bōri: “boru” اَبْرِي (AS) “Bir yerden başka bir yere sıvı, gaz vb. aktarmaya yarayan, içi boş, uçları açık, uzun ve dar silindir” (TS, 2011: 381) anlamındaki sözcük, Mardin Arapçasında da aynı anlamda kullanılmaktadır. Sözcüğün kökeni Eski Türkçeye dayanmaktadır (*borguy* “üflenerek öttürülen boru” DLT II, 1999: 108; “trompet” Clauson, 1972: 36). Sözcük *borgu* (*burğu*) ‘boru’ şeklinde de geçmektedir (YTS, 1983: 37; Eren, 1999: 58; TRS I, 2009: 639). *Uzun ve dar silindir* anlamı Tietze’de (2009: 302) ‘boru II’ madde başında verilmiştir. Sözcükte ünlü düzleşmesi ve ünlü uzamaları (u>i>î ve o>ö) ses değişiklikleri görülmektedir.

⁵ “Çok Dillilik ve Taşıyıcı Dil Kavramları Bağlamında Siirt Merkez Ağzı ve Bazı Türkçe Sözcüklerin Durumu” başlıklı makalede Siirt’teki bazı Türkçe sözcüklerin durumu incelenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nalbant M. Vefa (2009), “Çok Dillilik ve Taşıyıcı Dil Kavramları Bağlamında Siirt Merkez Ağzı ve Bazı Türkçe Sözcüklerin Durumu” *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 4/3: 1606-1621. Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.74>.

⁶ Dünya çapında en çok kopyalama basit leksik ödünçlemelerle gerçekleşir. Bkz. Johanson, L. (1998), “Code-Copying in Irano-Turkic”, *Language Sciences*, Vol. 20, No. 3, p. 328.

⁷ Çalışmada sadece adlar ele alınmıştır. Mardin Arapçasında sadece adlar değil aynı zamanda bazı fiiller de Türkçeden alıntılanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şayır, M. (2017), “Mardin’de Konuşulan Arapça Lehçenin Sesbilgisi Biçimbilgisi ve Sözdizimi Bakımından İncelenmesi”, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, s. 47-49. Mardin Arapçasında veya Türkiye’de konuşulan diğer yörelerin Arapçalarında, fiillerin de Türkçeden birtakım ses, biçim ve anlam değişiklikleriyle yer alması bu bölgelerde iki dilin birbirine karışmasıyla açıklanabilir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şerbak A. (2011), “Türk-Moğol Dil İlişkileri (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirlerine Karışma Sorunu Üzerine)”, (Çev.) Leyla Babatürk, *Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 25. s. 15.

⁸ Mardin merkezde ikamet eden ailelerden istifade edilerek çalışmaya dâhil edilen bu sözcükler, söyleyiş özellikleri dikkate alınarak yazılmıştır.

⁹ Çalışmada kullanılan kısaltmalar, ‘Kısaltmalar’ başlığı altında verilmiştir. Sözcüklerin Arapça sözlüklerdeki (AS) karşılığı için “İşler, E., Özay, İ. (2008). *Türkçe-Arapça Kapsamlı Sözlük*. Ankara: Fecr Yayınları-114” ve “Mutçalı, S. (2004). *Türkçe-Arapça Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları” sözlüklerinden yararlanılmıştır.

Sözcüğün çoğulu *-ât* Arapça çokluk ekiyle yapılır: *bōriyât*. Sözcüğün Mardin Arapçasında *bivêrî*, *buwōrî* ve *buwêrî* çoğul şekilleri de mevcuttur. Sözcük, “buriyât ‘borular’ < bûri boru” (Kaymaz, 2007: 406) biçimiyle Suriye lehçesinde görülmektedir.

doqmâk: “tokmak” مطرقة (AS) Sözcüğün Türkçe Sözlükte birden fazla anlamı söz konusuysen Mardin Arapçasında özellikle “kapıya asılı duran ve kapıyı çalmaya yarayan, türlü biçimlerde metal parça” (TS, 2011: 2362) anlamı kullanılmaktadır. Sözcük “dövmek, vurmak” anlamlarına gelen *toki-* köküyle ilişkili (Clouston, 1972: 470) ya da ses yansımali (Zülfikar, 1995: 657) olabilir. Sözcükte tonlulaşma (t>d) ve ünlü uzaması (a>â) ses olayları görülmektedir.

Sözcüğün çoğulu *fevâ’il* vezniyle yapılmış olup *daqâmîk*’tir. Sözcük “daqâmîk ‘tokmaklar’< doqmâk ‘tokmak’ olarak Mısır lehçesinde de görülmektedir” (Kaymaz, 2007: 406).

dowşek: “döşek” فراش (AS) “yatac” (TS, 2011: 717) anlamlarına gelen sözcük aynı anlamıyla Mardin Arapçasında *fireş*, *ifrêş* sözcükleriyle birlikte nöbetleşe kullanılmaktadır. ‘fireş, ifrêş’ sözcükleri ‘yer yatağı, yastık, çarşaf’ gibi anlamları da kapsayıp ‘yatağı sermek’, ‘yatağı toplamak’ anlamlarında ‘fireş, ifrêş’ sözcükleri daha sık kullanılmakta olup ‘dowşek’ daha çok ‘minder, yer minder’ anlamlarında kullanılmaktadır. Eski Türkçe döneminde *töşek* (DLT, 1999: I-387, II-128, III-49; YTS, 1983: 212), *töşäk* (Caferoğlu, 2011: 250) biçimindeki sözcük, “(bir yatağı vb) yaymak, sermek” anlamına gelen *töşe-* fiilinden türemiştir (Clouston, 1972: 561-563). Sözcükte tonlulaşma (t>d) ve ünsüz türemesi (ø>w) ses olayları görülmektedir. Sözcüğün kavram alanında Türkçeye göre daralma söz konusu olduğu için anlam daralması vardır. Sözcüğün çoğulu *duwêşiktir*.

kuzurkut: Mardin Arapçasında beddua olarak kullanılan *kuzurkut* sözcüğünün kökeni¹⁰ *kızılkurt* “At ve eşeklerin kalın bağırsaklarında yerleşip kanlarını emen kırmızı bir kurt” (TS, 2011: 1437) ve bitki adı olan *kızıl kurt* sözcüğü ile ilişkilendirilebilir. Bu bitki parazit olması nedeniyle insan sağlığı üzerinde birtakım olumsuzluklara neden olmakta aynı zamanda idrar sökücü ve müshil olarak da kullanılmaktadır” (Nalbant, 2007: 48). Türkçe Bitki Adları Sözlüğünde *kızıl kurt* bitki adının karşılığında *bostanbozan* madde başı (Baytop, 2015: 177) verilmiş olup *Bostanbozan* madde başında bitkiyle ilgili “İdrar artırıcı ve müshil olarak kullanılır” bilgisi yer almaktadır (Baytop, 2015: 50). Sözcük, Antakya-Hatay yöresinde de “hayvanlarda görülen, sancı veren hastalık” anlamıyla *kuzulkurt* olarak kullanılmaktadır (DS, 1975: 3023). Mardin Arapçasında kişi bu sözcüğü bıkkınlık, usanma sonucunda karşı tarafın başına bir bela gelmesi arzusuyla kullanır ve sözcük ‘elinin körü’ ya da ‘zıkkımın kökü’ gibi beddua içerikli anlamlar taşır. Kızgınlık, öfke veya sabrın tükendiği anlarda ‘yeter’ veya ‘bıktım’ manasında kullanılır. Bununla birlikte rahatsız edici, kaba, gürültülü bir biçimde öksüren veya hapşiranlara da söylenir. Kalıplaşmış bu ifade, Güneydoğu ve Doğu Anadolu Bölgesinin hemen her şehrinde birtakım ses değişiklikleriyle benzer anlamlarda kullanılmaktadır.

kızılkurt>*kuzurkut* sözcüğündeki ses değişimleri şu şekilde verilebilir: *ı>u* ünlü yuvarlaklaşması, *ø>z* ünsüz ikizleşmesi, *r>ø* ünsüz düşmesi, *l>r* gerileyici ve uzak benzeşme. Sözcüğün *kızılkurt*>*kuzurkut* telaffuzu da söz konusudur. “Ünsüzlerin birbiri ile karşılaşmasından doğan telaffuz zorluklarını giderme amacı taşıyan bu ses olayı daha çok *r* ve *l* akıcı ünsüzlerinin bulunduğu kelimelerde ve ağızlarda görülür” (Korkmaz, 2010: 107).

ütü: “ütü” يوتو (AS) “1. Genellikle giysilerin buruşukluklarını gidermek için bunların üzerinden geçirilen kızgın demir araç. 2. Bu araçla yapılan iş” (TS, 2011: 2457) anlamlarına gelen sözcük Mardin Arapçasında da aynı anlamda kullanılmaktadır. Sözcük Tarama Sözlüğünde de aynı anlamla *üti* (TRS VI, 2009: 4125) olarak geçmektedir. *ütüg*<ETü sözcüğü “kıl yakmak, aleve tutmak” anlamındaki *üt-üti-* kökü ile +*Ig* fiilden isim yapma eki ile türetilmiştir (Caferoğlu, 2011: 247). Sözcük DLT’de (1999: I-68) *ütük*, YTS’de (1983: 225) *üti* olarak geçen sözcüğün Clouston (1972: 43) açıkça *üt-* sözcüğü ile bağlantılı olduğunu, fakat morfolojik olarak açıklanamadığını belirtmektedir. Ses değişimleri “*ü>u* artdamaksılaşma”, “*ü>i* ünlü düzleşmesi”, “*ü>û*, *ü>î* ünlü uzaması”dır.

¹⁰ Bu sözcüğün kökeni hakkında detaylı bilgi için bkz. Nalbant, M. V. (2007), “Anadolu Ağızlarında Beddua Olarak Kullanılan Kızıl Kurt ve Kızırkot Sözcükleri ve Bu Sözcüklerin Kökeni Üzerine Bazı Düşünceler”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, s. 45-52 <http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/IV-4Aralık2007.php>.

Mardin Arapçasının yanı sıra diğer Arap coğrafyalarında da ütü sözcüğü için Arapça *mikvât* yerine *utû* tercih edilmektedir (Polat, 2018: 128).

2.1.1.2. Aracı Dil Bağlamında Türkçenin Mardin Arapçasına Etkisi

“Aracı dil, bir kelimenin bir dilden başka bir dile geçişinde aracılık görevi yapan dildir” (Korkmaz, 2010: 22). Diller kimi zaman başka dillerdeki sözcükleri alıntılarken alıntılacakları kaynak dilden coğrafya olarak uzak olmaları, kaynak dille kültürel münasebette bulunmayıp temas halinde olmamaları durumunda aracı dil(ler)in varlığından istifade edebilmektedir. Aracı diller, verici dil ile alıcı dil arasında adeta taşıyıcı roledir. Aracı dil ile diğer dile aktarılan sözcükler hem kaynak dilden aracı dile hem de aracı dilden alıcı dile geçerken değişikliğe uğrayabilmektedir. Örneğin “Latince *tabula*’nın <tahta> İtalyancada *tavola*’ya dönüştükten sonra bize İtalyanca vasıtasıyla *tavla* olarak geçmesi gibi” (Korkmaz, 2010: 22-23). Bu geçişi sağlayan İtalyanca, Latince ile Türkçe arasında aracı dil konumundadır.

Türkçenin Mardin Arapçası üzerindeki etkisi kimi zaman doğrudan değil dolaylı olmuştur. Sözcük; kaynak dilden Türkçeye, Türkçe üzerinden Mardin Arapçasına geçmiştir. Yani Mardin Arapçası bu sözcüğü kaynak dilden değil, Türkçe üzerinden almıştır ki Türkçe burada aracı dil görevini üstlenmiştir.

Aracı dil bağlamında Türkçenin Mardin Arapçası üzerindeki etkisi aşağıda bazı sözcükler ile gösterilmiştir:

bâkısmâ: “peksimet” بَقْسِمَات(AS) “*Rum*. Pişirildikten sonra dilimler hâlinde kesilerek ısı ile kurutulmuş, uzun süre dayanabilen ekmek” (TS, 2011: 1908) anlamına gelen sözcük bölgede de aynı anlamda kullanılmaktadır. Eyuboğlu (2017: 553) da sözcüğün kökeninin ‘kurutulmuş ekmek’ anlamındaki Grekçe *paksimadi* olduğunu belirtmektedir. Nişanyan’da “*Yun*. iki kez pişmiş asker ekmeği, bisküvi” (<http://www.nisanyansozluk.com>, 10.02.2019 tarihinde erişildi.) olarak geçmektedir. Sözcükte görülen ses olayları: “p>b tonlulaşma”, “e>a ve i>ı artdamaksılaşma”, “t>ø son seste ünsüz düşmesi”, “peksimet>bakisma” yer değiştirme (göçüşme) dir.

Mardin Arapçasıyla birlikte Siirt Arapçasında da *bâkısmâye* olarak kullanılan sözcüğün etimolojik gelişimi Nalbant (2009: 1618) tarafından şu şekilde gösterilmiştir: “Sözcüğün ilk kısmını oluşturan *berk*, daha Orta Türkçe devresine ait metinlerde /r/ sesinin düşmesi ile *bek* haline gelmiştir. Sözcüğün ikinci kısmı ise *simit* sözcüğünden bozulmuştur. *Simit* sözcüğü Arapça simîd şeklinin Türkçedeki şeklidir. Sözcüğün gelişiminin *berksimit*> *beksimit*> *baksimit*> *baksimit*> *baksimat*> *bakimsa*” biçiminde olduğunu belirtir. Mardin ve Siirt dışında diğer Arap coğrafyasında sözcük *beksimât* olarak kullanılmaktadır (Polat, 2018: 127).

kabırgâyé: “kaburga yemeği, kaburga dolması” كَبْرِغَايَة(AS) “*Moğ*. kaburga, eğe kemiklerinin oluşturduğu kafes” (TS, 2011: 1253) anlamındadır. Nişanyan sözcüğü “göğüs kafesini oluşturan kemikler” anlamında; kökenini ise “*Moğ*. kabırğa (n) yan, yamaç, döş < *Moğ*. kabırğayanaşmak, yaklaşmak < *Moğ*.” biçiminde vermiş, sözcüğün Türkçeden eski bir alıntı olup 13. yüzyıldan sonra Moğolcadan geri ödünçlenmiş olabileceğini belirtmiştir (<http://www.nisanyansozluk.com>, 10.02.2019 tarihinde erişildi.). Eyuboğlu’na (2017: 259) göre başka Türk ağızlarında *kabırğa*, *kavurga* olarak geçen sözcüğün kökeni Moğolcadır.

Sözcük, Türkçenin aracı dil konumuyla Moğolcadan Mardin Arapçasına geçmiştir. Sözcük “Kuzunun göğüs kemiklerinin içine pirinç, et ve baharat ile doldurmasıyla yapılan bir çeşit yöre yemeği” anlamında kullanılmaktadır. Kaburga buna benzer anlamıyla *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*nde yer almaktadır (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts, 10.02.2019 tarihinde erişildi.). Sözcüğün sonuna müennes (dişil) eki +(y)e eklenerek teklik anlamı vurgulanmış ve böylece biçim değişikliği söz konusu olmuştur. Sözcükte görülen ses olayları şunlardır: u>ı ünlü düzleşmesi, a>â ünlü uzaması, ø>(y)é ünlü türemesi. Sözcükte *kafes doldurularak yapılan yemek* anlamıyla anlam genişlemesi söz konusudur.

kazağa/gazağa/gašta: “gazete” جَزَائِدَة(AS) “*İt. gazetta* 1. Politika, ekonomi, kültür ve daha başka konularda haber ve bilgi vermek için yorumlu veya yorumsuz, her gün veya belirli zaman aralıklarıyla çıkarılan yayın. 2. Bu yayının yönetildiği, hazırlandığı, basıldığı yer” (TS, 2011: 909) anlamlarına gelen sözcüğün anlamı ve kökeniyle ilgili bir diğer görüşler Fr. *gazette* veya İt. *gazzetta*

sözcükleriyle ilgili olup Anadolu'ya 19. yüzyılda yayın yoluyla girmiş olduğu yönündedir (Eyuboğlu, 2011: 271). Bir diğer görüş *gazette Fr. parayla satılan haber bülteni*; Venedik devletinde “1. bozuk para birimi, metelik. 2. Kese, bir para birimi” (<http://www.nisanyansozluk.com>, 10.02.2019 tarihinde erişildi.) biçimindedir.

Aracı dil Türkçeden alıntılanıp Mardin Arapçasında kullanılan sözcüğün, kaynak dillerdeki anlamlarına göre anlam daralması söz konusudur. Sözcükte g>k tonsuzlaşma/g>ğ artdamaksılaşma, e>a artdamaksılaşma, e> ø ünsüz düşmesi, z>s tonsuzlaşma ses olayları görülmektedir.

mâsâ: “masa” طاولَة ، مائدة (AS) Mardin Arapçasında da “*Rum.* Ayaklar veya bir destek üzerine oturtulmuş tabladan oluşan mobilya” (TS, 2011: 1630) anlamıyla kullanılır. Sözcüğün kökeni Nişanyan'da (<http://www.nisanyansozluk.com>, 10.02.2019 tarihinde erişildi.) *Ît. Mensa* “sofra, yemek masası” << *Lat. mensa* olarak verildiğinden sözcüğün geçişinde hem İtalyancanın hem de Türkçenin aracı dil görevi üstlendiği söylenebilir. Eyuboğlu'na (2017: 476) göre sözcüğün kökeni Latince *mensa* olup Anadolu Türkçesine İspanyol gemicileri aracılığıyla geçmiştir. Mardin'de yine aynı anlamla kullanılan sözcüğün genellikle fasih Arapçadaki karşılığı ve kökeni bilinmeyip Arapçaya ait olduğu sanılmaktadır. Sözcükteki her iki sesin de uzatılarak telaffuz edilmesi sonucu ünlü uzaması (a>â) söz konusudur.

singer: “sünger” إسفنجة (AS) “*Rum.* 1. hay. Genellikle denizlerde bir yere tutunarak koloni durumunda yaşayan, çok hücreli ilkel hayvan. 2. Bu hayvanın temizlik işlerinde kullanılan, suyu fazlaca çeken esnek iskeleti. 3. Yapay olarak elde edilen temizlik veya dolgu gereci” (TS, 2011: 2180) anlamlarına gelen sözcük, Mardin Arapçasında Türkçedeki *temizlik yapmaya özellikle bulaşık yıkamaya yarayan gereç* anlamıyla birlikte *yine aynı maddeden yapılmış ince yatak, döşek, minder* anlamında kullanılmaktadır. Sözcükte anlam genişlemesi söz konusudur. Sözcükte ü>i ünlü düzleşmesi ses olayı görülmektedir.

zōpâ: “soba” مَوْقِد ، موقد (AS) “*Mac.* szoba İçinde kömür, odun veya gaz yakılan, elektrikle de çalıştırılabilen ısınma aracı” (TS, 2011: 2127). Türkçe Sözlükte Macarca kökene dayandırılan sözcük Eyuboğlu'na (2017: 603) göre İtalyanca kökenli olup “Anadolu Türkçesine İtalyan gemiciler, görevliler aracılığıyla” geçmiştir. Ütü, masa gibi soba da kökeninin Türkçe veya başka dillere ait olduğu bilinmeksizin Mardin merkez Arapları tarafından yaygın kullanılan sözcüklerdendir. Mardin Arapçasında da aynı anlamda kullanılan sözcükte tonlulaşma (s>z), tonsuzlaşma (b>p) ve ünlü uzaması (o>ō ve a>â) ses olayları görülmektedir.

Sonuç

İki/çok dilliliğin görüldüğü Mardin'de Türkçe ile Arapça arasındaki etkileşim; parçalarüstü sesbirim, söz varlığı, sözdizimi başta olmak üzere birçok alanda görülmektedir. Arapçanın lehçesi ve Türkçenin ağzı, Mardin'de dilsel temasta bulunarak birbirleriyle etkileşim içerisine girmiştir. Sosyal münasebetler, eğitim faktörü, kitle iletişim araçları özellikle Mardin merkezde, Türkçenin baskın dil olması sonucunu doğurmuştur. Uzun yıllar önce Mardin ve çevresine yerleşen Arapların dili, diğer dillerle dil ilişkileri sonucu karşılıklı ödünçlemeler ortaya çıkmıştır. Mardin Arapçasının canlılığı, yazılı olarak kullanılmayıp konuşma üzerine olduğu için zamanla lehçenin söz varlığı değişmeye başlamıştır. Hatta dinî veya filoloji eğitimi almayan Mardin Araplarının büyük bir çoğunluğu Arap harfleri ile okuyup yazamamakta, kendi dillerinin yazıya geçirilmesi gerektiği durumlarda Latin harflerini kullanmaktadırlar.

Çalışmada, dil becerilerinden sadece konuşma ve dinleme gibi temel olanlarının kullanıldığı Mardin Arapçasındaki bazı sözcükler üzerinde Türkçenin baskın ve aracı dil kavramları bağlamında etkisi incelenmiştir. Arapçanın söz varlığının zengin olması, bir kavramı karşılayacak onlarca bazen yüzlerce sözcüğün varlığına karşın Mardin Arapçası; sözlüklerde, fasih Arapça ve diğer lehçelerde yaşayan söz konusu bu zengin söz varlığı yerine, günlük konuşma dilinde etkileşim içinde olduğu Türkçenin söz varlığında yer alan sözcükleri birtakım ses değişiklikleriyle kullanmıştır. Diller arası ilişkide Mardin Arapçası daha çok alıcı dil durumundayken Mardin'de konuşulan Türkçede de Mardin Arapçasının etkisi söz konusudur. Sonuç olarak bir arada yaşayan dillerin birbirleriyle etkileşiminin kaçınılmazlığına vurgu yapılarak Türkçeden Mardin Arapçasına geçen bazı sözcüklerin geçiş yolları ve ses, biçim ve anlam gelişimi ortaya konmuştur. Mardin Arapçasında, Türkçe (baskın dil kavramı

bağlamında) 6 sözcük ve öteki dillerden Türkçeleşmiş (aracı dil kavramı bağlamında) 6 sözcük incelenmiştir. Baskın ve aracı dil kavramları bağlamında Türkçenin etkisinin görüldüğü Mardin Arapçası söz varlığında yer alan sözcüklerin en az iki kez ses değişimine bununla birlikte kimi zaman anlam değişimine uğradığı sonucu ortaya çıkmıştır. Anlam genişlemesi 3 sözcükte, anlam daralması 2 sözcükte görülmektedir. 5 sözcükte ünlü düzleşmesi; 9 sözcükte ünlü uzaması; 3 sözcükte ünsüz düşmesi; 4 sözcükte artdamaksılaşma ve tonlulaşma; 3 sözcükte tonsuzlaşma; 1'er sözcükte ünsüz türemesi, ünsüz ikizleşmesi, ünlü türemesi, ünlü yuvarlaklaşması ve göçüşme ses olayları görülmüştür. Bölgede yapılacak ağız çalışmaları ile sözcüklerin geçirmiş olduğu fonetik değişiklikler karşılaştırılarak birtakım veriler elde edilebilir.

Bu çalışmada ele alınan sözcükler gibi birçok sözcüğün Mardin Arapçasının söz varlığında yer aldığı muhakkaktır. Mardin'deki Arap lehçesi ve dil ilişkileriyle ilgili yeterli çalışma henüz yapılmamıştır. Bu eksikliğin yanı sıra Mardin'deki Türkçeyle ilgili neredeyse hiçbir çalışmanın literatürde yer almaması, Mardin ağzıyla ilgili bulgu ve tespitlerin henüz yapılmaması, transliterasyonun olmaması Mardin ile ilgili birçok bilimsel çalışma yapılmasının gerekliliğini göstermektedir. Sonuç olarak uzun süredir birlikte yaşayan ve dilbilimsel temas bölgesi oluşturan Türk dili ile Mardin Arapçasının etkileşimi ve ilişkisi çok sayıda araştırmanın konusu olacaktır.

Kısaltmalar

- AS: Arapça Sözlük
- Bkz: Bakınız
- DLT: Divanü Lûgati't-Türk Dizini
- DS: Derleme Sözlüğü
- ETü: Eski Türkçe
- Fr: Fransızca
- hay. b: hayvan bilimi
- İt: İtalyanca
- Lat: Latince
- Mac: Macarca
- Moğ: Moğolca
- NŞ: Nişanyan Sevan, <http://www.nisanyansozluk.com>
- Rum: Rumca
- TRS I: Tarama Sözlüğü I A-B
- TRS VI: Tarama Sözlüğü VI U-Z
- TS: Türkçe Sözlük
- Yun: Yunanca
- YTS: Yeni Tarama Sözlüğü

Kaynakça

Abdülhadioğlu, A. (2012), “Kadim Arap Kültürünün Midyat Halkının Gündelik Yaşamına Yansımaları”, *Uluslararası Midyat Sempozyumu*, Mardin, 7-9 Ekim 2011, (*Uluslararası Midyat Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Mardin, s.789-804).

Abdülhadioğlu, A. (2019), “Dilsel ve Kültürel Özellikleri Bakımından Mardin Arapça Lehçesi”, *The Journal of Mesopotamian Studies*, C: 4/1, Winter, s. 3-22.

Acat, Y. (2018), “Anadolu’da Konuşulan Arap Dialektleri Üzerine Avrupa ve Türkiye’de Yapılan Çalışmalar”, *Turkish Studies*, Volume 13/5, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12819>, p. 29-44.

Akar, A. (2011), “Türkçe-Arapça Arasındaki Sözcük İlişkileri”, *Karadeniz-Black Sea-ÇernoMore*, 8, 9-16, <http://www.ardahan.edu.tr/karadenizdergi/web/?did=227&dbaslık=Volume%208> (Erişim Tarihi: 05.04.2013).

Aksan, D. (2009), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Alp, M. (2007), “Kelimelerin Göçü: Türkçe Nisbet Eki “-Ci’ nin” Şam Bölgesi (Suriye, Ürdün, Filistin ve Lübnan) Arap Halk Ağzında Kullanımı Hakkında Bir Araştırma”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1), s. 179-226.

Arpa, A. (2012), “Mihalleme Lehçesi’nin Fasîh (Kur’ân) Dili Anlama Yeterliliği”, *Uluslararası Midyat Sempozyumu*, Mardin, 7-9 Ekim 2011, (*Uluslararası Midyat Sempozyumu Sempozyum Bildirileri*, Mardin Sesi Gazetecilik ve Matbaacılık, Mardin, 343-355).

Atalay, B. (1999), *Divanü Lûgati’t-Türk Dizini “Endeks”*, (4. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Aytaç, B. (1994), *Arap Lehçelerindeki Türkçe Kelimeler*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Baskın, S. ve Abdullah A. (2016), “Türkçenin Arapçadan Alıntılıdığı Kelimelerin Görünüşleri Üzerine Ses Bilimsel Bir Değerlendirme”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 54, s. 556-573.

Baytop, T. (2015), *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Boz, E. (2011), “Ağızbilimi Terimleri Sözlüğü Üzerine”, *Diyalektolog*, Yaz, Sayı 2, s. 1-6.

Caferoğlu, A. (2011), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Cengiz, A. K. (2006), *Dil-Kültür İlişkisi Açısından Hatay’da İki Dillilik*, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Hatay.

Clauson, Sir G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.

Çakmak, S. (2017), “Sarikoli-Türkçe Dil İlişkileri ve Sarikoli Dilindeki Kopyalanmış Türkçe Kodlar”, *Dil Araştırmaları*, Bahar 20, s. 83-107.

Çelebi, N. (2010), *Kıbrıs Türk Ağzlarında Dil İlişkisi İzleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.

Eker, S. (2006), “Türk Dili Tarihinde Bir Dilbilimsel Temas Bölgesi Olarak Diyarbakır”, *Osmanlıdan Cumhuriyete 2. Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, 15-17 Kasım 2006, (Editörler) B. Yediyıldız ve K. Tomenendal, (*Osmanlıdan Cumhuriyete 2. Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu*, Ankara: Diyarbakır Valiliği ve TKAE, s. 91-110).

Eren, H. (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara.

Erkınay, H. K. (2012), “Çok Dillilik ve Mardin Örneği”, *Şarkiyat Araştırmaları Derneği, II. Sosyal Bilimler Genç Araştırmacılar Sempozyumu*, Diyarbakır, 24-25 Nisan 2010. (*II. Sosyal Bilimler Genç Araştırmacılar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Diyarbakır, s. 275-284).

Eyuboğlu, İ. Z. (2017), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul.

Gülensoy, T. (1975), “Yaşayan Farsça ve Arapça’daki Kelimeler Üzerine Notlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt 21, s. 127-157.

İşler, E. ve Özay, İ. (2008), *Türkçe-Arapça Kapsamlı Sözlük*, Fecr Yayınları, Ankara.

Jastrow, O. (2006), “Arabic Dialects in Turkey- Towards a Comparative Typology”, *Workshop on Turkish Dialects*, Orient-Institut, 19-20 November 2004, *Türk Dilleri Araştırmaları*, C. 16., p. 153-164.

Johanson, L. (1998), “Code-Copying in Irano-Turkic”, *Language Sciences*, Vol. 20, No. 3, p. 325-337.

Karaağaç, G. (2002), *Dil, Tarih ve İnsan*, Akçağ Yayınları, Ankara.

Karaağaç, G. (2004), *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi*, http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/karaagac_01.pdf (Erişim Tarihi: 17.03.2019).

Karahan, L. (1996), *Anadolu Ağzlarının Sınıflandırılması*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Kaymaz, Z. (2007), “Arapçaya Giren Türkçe Kelimelerin Arapça Kurallarla Çokluk Şekilleri Üzerine”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/2: 404-409, Doi Number:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.80>.

Kaymaz, Z. (2011), “Türkçenin Arapçaya Etkileri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 6/1 Winter: 69-73.

Kayra, E. (2004), “Lehçe Bilimi ve Dil Haritaları”, http://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/kayra_01.pdf: 299-306 (Erişim Tarihi: 05.05.2013).

Korkmaz, Z. (2010), *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

König, G. (1985), “Toplum Dilbilimin Tarihsel Dilbilime Katkıları”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, 2: 33-42. <http://www.edebiyatdergisi.hacettepe.edu.tr/198532GurayKonig.pdf> (Erişim Tarihi: 10.05.2013).

Kuş, B. ve Akdağ S. (2012), “Bazı Arap Lehçelerinde Kullanılan Türkçe Sonekler Üzerine Yeni Bir İnceleme”, *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/1: 1567-1582, Doi Number:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2771>.

Mutçalı, S. (2004), *Türkçe-Arapça Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul.

Nalbant, M. V. (2007), “Anadolu Ağızlarında Beddua Olarak Kullanılan Kızıl Kurt ve Kızırkot Sözcükleri ve Bu Sözcüklerin Kökeni Üzerine Bazı Düşünceler”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, 4: 45-52, <http://mtad.humanity.ankara.edu.tr/IV-4Aralik2007.php>.

Nalbant, M. V. (2009), “Çok Dillilik ve Taşıyıcı Dil Kavramları Bağlamında Siirt Merkez Ağzı ve Bazı Türkçe Sözcüklerin Durumu”, *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 4/3: 1606-1621, Doi Number:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.745>.

Nişanyan, Sevan, <http://www.nisanyansozluk.com> (Erişim Tarihi: 10.02.2019).

Polat, İ. E. (2018), “Başka Dilde Yaşamak: Arap Dilinde Yaşayan Türkçe Kelime ve Yapılar”, *Dil Araştırmaları*, Bahar 2018/22, s. 119-133.

Şayır, M. (2017), *Mardin’de Konuşulan Arapça Lehçenin Sesbilgisi Biçimbilgisi ve Sözdizimi Bakımından İncelenmesi*, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Şçerbak A. (2011), “Türk-Moğol Dil İlişkileri (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirlerine Karışma Sorunu Üzerine)”, (Çev.) Leyla Babatürk, *Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 25. s. 9-32.

Tietze, A. (2009), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü I (A-E)*, Simurg Yayınları, İstanbul.

Timurtaş, A. ve Çıkar, M. Ş. (2012), “Mardin-Ömerli’de Kullanılan Arap Lehçesi Üzerine Dilsel Bir Tahlil”, *Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Mardin, 13-15 Mayıs 2011. (*Uluslararası Ömerli/Ömeran ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri*, Kent Işıkları, İstanbul, s. 393-414).

Türk Dil Kurumu, Türkiye Türkçesi Ağzaları Sözlüğü http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5c6b1b90442f40.97354776 (Erişim Tarihi: 18.02.2019).

Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (Erişim Tarihi: 10.02.2019).

Türkçe Sözlük (2011), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü VIII (1975), Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara.

Yavuz, S. (2009), “Şanlıurfa Karakeçililerinde Dil Değişirme Süreci”. *Turkish Studies International Periodical Forthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 4/8*: 2358-2368. Doi Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1047>.

Yeni Tarama Sözlüğü (1983), Düzenleyen Cem Dilçin, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

Yüceol Özezen, M. (2016), “Çukurova Arapçasına Türkçeden Geçmiş Fiil Kökleri”. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 25, Sayı 3, 195-214.

Zülfikar, H. (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I A-B (2009), (3. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü VI U-Z (2009), (3. Baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.